

HAREMÜ'Ş-ŞERİFÜ'N-NEBEVİ HATTATI ABDULLAH ZÜHDİ'NİN KAHİRE'DE ÜMMÜ ABBAS PAŞA SEBİLİ VE MEKTEBİNDEKİ HAT SERGİSİ*

Ahmet Ali BAYHAN**

Özet:

Bir Kuzey Afrika ülkesi olan Mısır, tarih boyunca birçok medeniyete yurtluk etmiştir. Bölgede yapılan Arkeolojik kazılardan çıkan sonuçlara göre, bilinen tarihi MÖ 5000 yıllarında kurulmuş Aşağı ve Yukarı Mısır Krallıkları ile başlamaktadır. Bunu Menes Hanedanlığı ve Pers hâkimiyeti takip etmektedir. Daha sonra Roma ve Bizanslıların eline geçen ülke 641 senesinde Amr b. As komutasındaki ordu tarafından fethedilerek İslam topraklarına dâhil edilmiştir. Sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidoğulları, Fatımiler, Eyyubiler ve Memluklerin ardından 1517'de yöreyi fetheden Osmanlılar zamanında, dört yüz yılı aşkın bir zaman İstanbul'dan gönderilen valiler eliyle yönetilen Mısır'ın çeşitli yerleşim alanlarında, özellikle Kahire'de, Osmanlıların farklı yapı gruplarında çok sayıda örnekler verdiği ortadadır. Zaten bu tarih kapsamı içerisinde dikkatle incelemeler yapıldığı takdirde burada edebiyattan mimariye birçok eser tespit etmek mümkün olacaktır.

Bu durumu açıkça ortaya koyan mimari anıtlardan birisi de Kahire'deki Saliba Caddesi'nde yer alan Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi'dir. Bu yapıların üzerinde devrin ünlü hattatı Abdullah Zühdi tarafından yazılan ve istiflenen kitabeler ile bunların muhteviyatı bağlamında Mısır'daki Arap harfli yazıtların gelişimi, 'Mısır Hattatı' olarak anılan Abdullah Zühdi'nin bu süreçteki katkısı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Değerlendirme sonucunda Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi'nin Mısır'daki Arap harfli yazıtların genel özelliklerini yansıtan âdeta bir sergi binası gibi algılandığı görülebilecektir.

Anahtar kelimeler: Mısır, Kahire, Osmanlı, kitabe, Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi.

* Bu makale 27 Nisan - 1 Mayıs 2016 tarihleri arasında Türk Dil Kurumu ve Kosova Cumhuriyeti Priştine Üniversitesi Filoloji Fakültesi işbirliğinde Priştine ve Prizren'de düzenlenen "Milletlerarası Arap Harfli Mezar Taşları ve Yazıtlar Çalıştayı'nda" sunulan bildirinin genişletilmesi ile hazırlanmıştır.

** Prof. Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, bayhanahmetali@hotmail.com.

The Calligraphy Exhibition of Abdullah Zühdi, Egyptian Calligrapher at Umm Abbas Sabil And Kuttab in Cairo

Abstract:

Egypt, a country of Northern Africa, has been the cradle of numerous civilizations throughout history. According to the results of archaeological excavations, its known history goes as back as 5000 BC with the kingdoms of Lower and Upper Egypt. Menes Dynasty and Persian domination follow this. It was then governed by Romans and Byzantians and in the year 641 it was conquered by Amr b. As and was included in the İslam lands. It was governed by Umayyads, Abbasids, Tulunids, İkhschidites, Fatimids, Ayyubids, and Mamluks in turn and in 1517 was taken by Ottoman Empire and was then governed by the governors for more than 400 years sent from İstanbul and it has many examples of buildings at different parts especially in Cairo. It could easily be seen that it has various works ranging from literature to architecture.

One of the architectural statues of this is the Umm Abbas Pasha Sabil and Kuttab on the Saliba Street in Cairo. The contribution of Abdullah Zühdi who is known as "Egyptian Calligrapher", to the process of the development of inscription in Arabic letters in Egypt and their content will be focused on in the present study. As a result of the evaluation, it could be understood that Umm Abbas Pasha Sabil and Kuttab is like an exhibition building reflecting the general features of the inscriptions with Arabic letters.

Keywords: *Egypt, Cairo, Ottoman, inscription, Umm Abbas Pasha Sabil and Kuttab.*

Giriş

Türk Dil Kurumu tarafından Kosova'nın Priştine kentinde gerçekleştirilen Milletlerarası Arap Harfli Yazıtlar ve Mezar Taşları Çalıştayı sebebiyle bulunduğumuz bu topraklarda bir Sanat Tarihçi olarak XX. yüzyılın ilk yarısında yıllarca inceleme ve araştırma faaliyetleriyle Osmanlı mimarisinin Anadolu'da ve Avrupa'da, özellikle de balkanlarda mevcudiyetini bir külliyyat hâlinde kayıt altına alan Ekrem Hakkı AYVERDİ'nin çalışmalarını ve aziz hatirasını yâd ederek bildirimine başlamak istiyorum. Bu vesile ile kendisine Allah'tan rahmet diliyorum.

Haremü's-Şerifü'n-Nebevi Hattatı Abdullah Zühdi'nin Hayatı, Sanat Anlayışı ve Eserleri

Osmanlı Devleti'nin geç döneminde, siyasi ve sosyo-kültürel açıdan gerilemenin ve dışa bağımlı bir sürecin cereyan ettiği XIX. yüzyıl, derin kökler ve geleneksel yapı sayesinde güzel sanatların bazı alanlarında özgün ve şahsına münhasır eserler meydana getiren önemli sanatkârların hâlâ yetiştiği bir zaman dilimi olarak görülür. Bu şekilde eski tabiriyle 'Bedi-î Sanatlar'da kendisini gösteren sanat erbabı şahsiyetlerden biri de Hattat Abdullah Zühdi Bey'dir (Resim 1).

H. Peygamber'in ashabından Temîm el-Dârî'nin nesebinden geldiğini kabul eden ve bu durumu eserlerindeki imzalarında da ifade eden Abdullah Zühdi, Abdülkadir Efendi'nin oğlu olarak Şam'da dünyaya gelmiş, ardından bir müddet Kütahya'da ikamet ettikten (1835) sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. Önce Eyüp türbedarı Raşid Efendi'den (Ö. 1875) hat meşk eder. Fakat bu alanda asıl ustası Kazasker Mustafa İzzet Efendi olur. Zühdi Efendi ondan aldığı dersler sonrasında Sülüs ve Nesih yazılarını 'Kazasker tarzında' en mükemmel yazan 'Celi Nüvis'lerden biri olarak kabul edilmiştir.¹ Nuruosmaniye Camii'ndeki hat meşkhanesinde ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyün'da yazı ve resim hocalığı yapmıştır.

Saraydan ilan edilen bütün hattatlara sipariş edilen yazılar arasından onun yazdığı hat örneğini beğenen ve kendisi de aynı zamanda hattat olan Sultan Abdülmecid, Abdullah Zühdi'yi ömür boyu 7.500 kuruş maaş tahsisatıyla Medine'deki Mescid-i Nebevi'nin yazılarını yazmakla görevlendirir.² Uzun bir süre Medine'de ikamet eden Abdullah Zühdi, Mescid-i Nebevi'nin gerek kubbe kasnaklarına, gerekse duvarlarına kuşak hâlinde Celî Sülüs ile ayetler yazmıştır. Hâlâ yerinde duran bu hat örnekleri dikkate alınırca, Türk hat sanatında Zühdi Efendi kadar fazla Celî Sülüs yazmış başka bir hattatın olmadığı fark edilebilir. Aynı zamanda ressam olduğundan celî sülüsün girift istiflerine çok önem vermiş ve bu sebeple de çok sanatkârane terkipler oluşturmuştur. Bununla birlikte istif endişesiyle harflerin teşrifatına, yani üst üste bindirilmesindeki sıraya riayet etmediği için yazdığı ayetlerin okunması da oldukça güç olmaktadır.

Osmanlı tahtına Sultan Abdülaziz'in cülusuyla kendisine tahsis edilen maaşı alamaması üzerine Abdullah Zühdi Efendi, Mısır'a hicret etmiştir ve Hidiv İsmail Paşa ile görüşerek hüsn-i kabule mazhar olmuştur; kendisine 'Mısır Hattatı' unvanı verildi (1867). Orada banknot klişelerinin hatlarını, resmi daireler ile Hidiv ailesine mensup kişiler tarafından inşa edilmiş değişik mimari eserler için muhtelif yazılar ve cami levhaları yazmıştır. Kara kalem resim, litografya ve fotografyada da mahir olan ve Hasib Paşa için bir Kur'an-ı Kerim ile Matbaa-i Osmaniye'de basılmış bir En'am-ı Şerif yazmış bulunan Abdullah Zühdi Efendi, ömrünün son demini mekteplerde yazı derslerine nezaret etmekle geçirmiştir. Kahire'de vefat eden (H. 1296 / M. 1878) ve İmam Şafi Mezarlığı'na defnedilen Abdullah Zühdi Efendi'nin XIX. yüzyılda hat sanatının Mısır'da yayılıp sevilmesi konusunda büyük bir katkı sağladığı

1 Ali Alparstan, "Celi" Maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul, 1993, s. 265-267.

2 "Zühdi Efendi, akran ve emsali miyanında hüner ve mearif ile mevsuf olduğundan 1858'de üçüncü rütbe Mecidi Nişanı verildi. O zamanlar rütbe ve nişan –bizim zamanımızdaki gibi- rast gelene değil, müstehak olana verilerek şerefi muhafaza edilirdi. Zühdi Efendi en aşağıdan başlamayı üçüncü rütbeden verilmesi, yazısının pek ziyade takdir edildiğini göstermektedir." ibaresinden Sultan Abdülmecid tarafından takdir edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, İstanbul, 1955, s. 16.

bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü Mısır'da yetişmiş hattatların çoğu onun talebesidir.³

Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi'nin Mimarisi ile Abdullah Zühdi'nin Buradaki Hat Örnekleri

Kahire'de el-Salibe Caddesi'nde (Resim 2) bulunan Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, kitabesine göre I. Abbas Hilmi Paşa'nın annesi tarafından 1284/1867 yılında inşa ettirilmiştir.⁴ Son yıllarda Mısır Eski Eserler Kurumu'na restore edilmiştir.

Güneybatı cephedeki giriş kapısı üzerinde lacivert zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış dört beyitlik Osmanlıca kitabe şöyledir⁵ (Resim 12):

حضرت عباس باشای اسبقك خدیوی
روح باکی اولدی بی شک مظهر اجر جزیل
مادر عصمت مدار اول معلا کوهرک
ایلدی بر نواثر بنیاد بی مثل و عدیل
باعث اولدی لطفله بو موقعک احیاسنه
سویسو عطشانای ریان ایلدی مانندنیل
کتبه عبدالله زهدی
خلقه اشراب ایلدم تاریخ تامن نائل
"بر ایله اجرا قلندی حسبه لله سبیل"⁶
فی تاریخ سنة ۱۲۸۴

Hazret-i Abbas Paşa-yı esbakın Hıdivî / Ruh-ı pâkî oldu bî-şek mazhar-ı ecr-i cezîl.

Mâder-i ismet medârı ol muallâ gevherin / Eyledi bir nev-eser bünyâd bî-mislü adîl.

Bâ'is oldu lütufla bu mevkiin ihyasına / Sû-be-sû atşânı reyyân eyledi mânend-i Nîl.

Ketebühü Abdullah Zühdi⁷

3 Hattat Abdullah Zühdi Efendi'nin hayatı ve eserleri ile sanatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1955, s. 15-19; Ş. Rado, *Türk hattatları*, XV. yüzyıldan günümüze kadar gelmiş ünlü hattatların hayatları ve yazılarından örnekler, İstanbul, 1984, s. 218-219; M. Uğur Derman, "Abdullah Zühdi Efendi" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 147.

4 Ali Paşa Mübarek, *el-Hıtatü't-Tevfikıyyeti'l-Cedideti Li-Mısra'l-Kâhıratı*, II, Kahire, 1982, s.315; VI, Kahire, 1987, s.169; E. Mahmud Ferğalî, *el-Delilü'l-Müce Li-Ehemmi'l-Âsâri'l-İslâmiyyeti Ve'l-Kıbtıyyeti fi'l-Kahıratı*, Kahire, 1991, s. 108; C. Williams, *Islamic Monuments in Cairo*, Cairo, 1993, s. 60, 116.

5 M. Akkuş, "Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler" *Vakıflar Dergisi*, S. XXII, Ankara, 1991, s. 383-419.

6 Tırnak içindeki cümle ebced hesabıyla 1284/1867 tarihine tekabül etmektedir.

7 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1970, s. 15-19.

Halka îşrâb eyledim târih-i tâmın Nâilî⁸ / Birr ile icrâ kılındı hasbeten li'l-lâh sebîl-Fî târih sene 1284.

Güneydoğu cephedeki giriş kapısı üzerinde de dört beyitlik Osmanlıca kitabe yine lacivert zemin üzerine beyaz harflerle yazılmıştır⁹ (Resim 13):

حضرت عباس یاثا اصف عالی تبار
جنت اعلاده بولسون دولت عز و علا
برکوزل مکتب اولندی نامنه بنیاد کیم
ساکنان عرش ایدر تخشافیض یس و دعا
بو یله مهر مهربان اولمق کرکدر والده
اغلن احیا ایلدی عمرین فزون ایتسون خدا
کتبه عبدالله زهدی
نانلی اخلا صله نقش ایلدم تاریخ تام
اولدی برزیبا مکتب معلا دانش بنا
فی تاریخ سنة ۱۲۸۴

Hazret-i Abbas Paşa Âsaf-ı âlî-tebâr / Cennet-i A'lâda bulsun devlet-i izz u 'ulâ.

Bir güzel mektep olundu nâmına bünyâd kim / Sakinân-ı arş ider bahşâ-feyz yâsîn ü duâ.

Böyle mihr-i mihrîbân olmak gerektir vâlide / Oğlun ihyâ eyledi ömrün füzûn etsin Hüdâ

Ketebehü Abdullah Zühdi

Nâilî ihlâsla nakş eyledim târih-i tam / Oldu bir zîbâ mekteb-i muallâ dâniş binâ.

Fî tarih sene 1284.

Ayrıca mermerle kaplanmış olan güneydoğu ve güneybatı cepheler boyunca uzanan iki yazı kuşağı bulunmaktadır. Bunlardan kırmızı zemin üzerine yazılmış olanında Bakara suresinin 261-266 ayetleri¹⁰ yer almaktayken üstteki mavi zeminlisinde ise Fetih suresinin¹¹ tamamına yer verilmiştir (Resim 14-20). Kırmızı zeminli yazı kuşağının sonunda “Ketebehü Kâtibü'l-Haremü's-şerîfü'n-Nebevî, ğafera'l-lâhü zünübehü, âmin” biçiminde hattat Abdullah Zühdi Bey'in unvanı yazılmıştır (Resim 21-24).

8 Nâilî, Nâilî-i Cedîd diye şöhret bulan Hoca Salih Efendi'dir. 1823'te Manastır'da doğmuştur. Kenz-i Nasâyih adlı eseri, Attar'ın Pend-nâmesi'nin şerhi olup Kahire'de basılmıştır. Bkz. M. Akkuş, “Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler” Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 1991, s. 384.

9 M. Akkuş, “Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler” Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 1991, s. 401.

10 Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, 2/261-266.

11 Kur'an-ı Kerim, Fetih suresi, 48/1-29.

Sebil cephesi üzerindeki mavi zeminli daireler içinde sağdan itibaren, بسم الله الرحمن الرحيم (Resim 17) “وجعلنا من الماء كل شيء حي (Resim 18) “عينا يشرب بها عبادة الله (O) bir pınardır ki Allah'ın kulları onu içerler.”¹² “وسقاهم ربهم شرابا طهورا (Resim 13) “عينا يشرب بها المقربون (O) bir pınardır ki mukarrebler onu içerler.”¹⁵ (Resim 7-8).

Sebil ve mektep olarak inşa edilmiş olan yapı sağlam bir mimariye sahiptir. Tipik başkent tarzını yansıtmaması bakımından ilgi çekicidir. Duvarlar dıştan mermerle kaplanmış, içten sıvanmıştır.

Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, iki cepheli bir yapı sergilemektedir:

Binanın güneybatı cephesi, el-Saliba Caddesi'ne bakmaktadır. Batı uçta yapının arkasındaki okulun bahçesine açılan yuvarlak kemerli bir giriş kapısı mevcuttur (Resim 5-6). Onun sağında üç köşeli olarak dışarıya taşınmış ve her yüzeyinde birisi kapı, diğer ikisi pencere olmak üzere üç yuvarlak kemerli açıklık mevcuttur. Pencereler bronz parmaklıklıdır. Ortadaki açıklığın üzerinde sayıları Roman rakamlarıyla verilmiş, akrebi ve yelkovanı düşük yuvarlak bir saat bulunmaktadır. Köşeler gömme sütunlarla yumuşatılmıştır. Üzerini küçük bir kubbe örtmektedir (Resim 6). Cephenin ortasında, kare şekilli gömme sütunlarla bölünmüş kısımlarda, ortada daha geniş olarak kapı ile onun iki yanda birer parmaklıklı pencere bulunmaktadır ki, onlar da yuvarlak kemerlidir. Bunların üzerinde bronzdan çiçek motifli parmaklıklı iki yuvarlak pencereye yer verilmiştir. Güney köşeyi asıl sebil yapısı işgal etmektedir. Sekizgen gövdenin beş kenarı dışarıya yansıtılmıştır. Her bir yüzeyde üçlü sütun demetlerine oturan yuvarlak kemerli çerçeve içinde, yuvarlak kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Bunlar çiçek desenli daire motifleriyle çevrilmiş, bir vazodan çıkan bitki dalı ve yapraklı bronz parmaklıklara sahiptirler (Resim 7-10). Açıklıkların altında birer mermer tabla mevcuttur. Kemer köşelikleri, sütun başlıkları ve kemer içlerindeki dairelerin çevrelerinin akant bitki kıvrımları ile süslediği görülmektedir. Cephe, üstte bir dış sırası üzerindeki silmeler ve sekizgen biçimli saçakla nihayetlenmektedir. Saçakta da aynı tarzda tezyinatla süslemeye gidildiği anlaşılmaktadır. Bunların hepsi Rokoko tarzının özelliklerini yansıtmaktadır (Resim 11). Yapıyı kasnaksız bir kubbe örtmektedir.

Güneydoğu cephe düzenleme itibariyle diğer cephenin tekrarı niteliğindedir (Resim 3-4).

12 Kur'an-ı Kerim, Bakara suresi, 2/201.

13 Kur'an-ı Kerim, İnsan suresi, 76/6.

14 Kur'an-ı Kerim, İnsan suresi, 76/21.

15 Kur'an-ı Kerim, Mutaffifin suresi, 83/28.

Yapıya her iki cephenin ortasında yer alan yuvarlak kemerli giriş kapılarından ulaşılmaktadır.

Güneydoğu yönünde doğu uçtaki üç kenarıyla dışarı taşırılmış bölüme 1.18 m genişliğinde bir kapı ile girilir. Sebilin cephesi içeriye üç kenarlı olarak (2.80 m) yansıtılırken, diğer taraf yarım yuvarlak olup içinde küçük yarım yuvarlak biçiminde bir nişe yer verilmiştir. 1.75 m genişliğindeki kapı ile sebile girilir. Kapının iki yanında 1.10 m genişliğinde, 45 cm derinliğinde birer pencere açılmıştır. Giriş holü “L” şeklindedir. Soldan devam edince 1.78 m genişliğindeki bir kapı ile sebile bitişik 12x9.05 m ölçülerindeki dikdörtgen şekilli odaya ulaşılmaktadır. Kuzeybatı kenarında 1.25 m genişliğinde üç tane dikdörtgen şekilli pencere açılırken, kuzeydoğu kenarın ortasında bitişikteki odaya açılan 1.50 m genişliğindeki kapı ile güneybatı kenarda ortada 1.80 m genişliğe ve 90 cm derinliğe sahip kapı, onun iki yanında 1.10 m genişliğinde iki pencereye yer verildiği görülmektedir. Güneydoğudan da 1.70 m genişliğindeki kapı ile her bir kenarı 2.75 m olan sekizgen şekilli sebil hücreğine geçilmektedir. Kenarlardan girişin iki yanındakiler sağır bırakılırken kalan beşi de yuvarlak kemerli açıklıklara sahiptir. Holün diğer kolunun sonundaki kapıdan da 6.90x9.30 m ölçülerinde bir dikdörtgen odaya girilir. Kuzeybatı duvarında 1.25 m genişliğinde üç adet penceresi vardır. Holün ortasında 7.00x7.20 metrelik yaklaşık kare planlı bir odaya daha girilmektedir. Holün bu kolundaki bir merdivenle de ikinci kata çıkılmaktadır. İç mimari yenilenmiş, duvarlar sıvanmıştır. Son yıllarda gerçekleştirilen restorasyonla Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, oldukça bakımlı bir yapıya kavuşmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi, Osmanlı dönemi Mısır’ında inşa edilen başkent tarzındaki batılılaşma devri eserlerinden birisidir. Kahire’de Habbaniye Caddesi’ndeki 1750 tarihli Sultan I. Mahmud Sebil-Küttabı, Davudiye Caddesi’ndeki 1753-54 tarihli İbrahim Bey el-Kebir Sebil-Küttabı, Emirü’l-Cüyüş Caddesi’ndeki 1757-58 tarihli Hüseyin Şüeybi sebil-Küttabı, Seyyide Zeynep Meydanı’ndaki 1758 tarihli Sultan III. Mustafa Sebil-Küttabı, Sûku’s-Silâh Caddesi’ndeki 1761 tarihli Rukiye Dudu Sebil-Küttabı, Bab-ı Züveyle’deki 1796 tarihli Nefise Beyza Sebil-Küttabı, Derbü’l-Hacer Caddesi’ndeki 1797-98 tarihli Çavuş Ali kethüda Sebil-Küttabı, Ahmed Mahir Caddesi’ndeki 1830 tarihli Erzincanlı Hasan Ağa Sebil-Küttabı, Baştak Caddesi’ndeki 1863 tarihli Mustafa Fazıl Paşa Sebil-Küttabı, Seyyidinâ’l-Hüseyin Caddesi’ndeki 1864 tarihli Ahmet Rifat Paşa Sebil-Küttabı ile Tanta’daki 1768 tarihli İbrahim bey el-Kebir Sebil-Küttabı, Mısır’da Osmanlı döneminde inşa edilmiş bu tipteki diğer örneklerdir.¹⁶

16 Ahmet Ali Bayhan, “Mısır’daki yarım daire Cepheli Sebil-Küttablar” IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu (24-27 Nisan 2000, Van) Bildirileri (Yay. Haz.: Y. Sayan), Van, 2000, s. 95-102.

Abdullah Zühdi'nin imzasını taşıyan kitabe örneklerini iki grupta değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, giriş kapılarının üzerinde yer alan sülüs karakterli ve Naili'nin kaleminden çıkan manzum şiirlerden ibarettir. Bu açıdan bakıldığında Mısır'ın başkenti Kahire'de, Osmanlı döneminde inşa edilmiş Ukbe b. Amir, Ribatu'l-Asar, Mehmet Ali Paşa, Silahdar Süleyman Ağa, Kadın Efendi, Abbas Paşa ve Şeyh Sali Camileri, Sultan IV. Mehmed, Darüssaade Ağası Ali Ağa, Yusuf Ağa, İbrahim Çorbacı, Beşir Ağa, Muhammed Kethüda, İbrahim Ağa, Tosun Paşa, İsmail Paşa, Halil Paşa, Erzincanlı Hasan Ağa, Sihadar Süleyman Ağa, Ahmet Rıfat Paşa ve Mustafa Fazıl Paşa ve Şeyh Salih Sebil-Küttabları ile İbrahim Çavuş Kasrı, Bulak Matbaası, Silahdar Süleyman Ağa Hanı, Sa'adiye Kalesi, Kahire Defterhanesi, Harem Sarayı, Abbas Paşa Sarayı ve Mektebi, Kahire Mevlevihanesi gibi muhtelif binalar ile çok sayıda mezar taşında benzer tarzda işlenmiş kitabe örneklerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında Abbas Paşa Camii, Abbas Paşa Mektebi, Ahmet Rıfat Paşa Sebil-Küttabı ile Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Mir İsmail Paşa ve Pembe Kadın'a ait mezar taşlarındaki manzum kitabeler Naili'nin eseri olması hasebiyle ayrıca dikkate şayandır.¹⁷ İkinci grup ise cephe boyunca uzanan kuşaklar hâlinde, kartuşlar içerisinde veya madalyonlar dâhilinde olmak üzere Kur'an-ı Kerim'den ayetler içeren yazıtlardır. Mısır'da en eski kitabe örneği olan Tolunoğlu Ahmet Camii'nin vakfiye metninden başlayarak Fatımiler, Eyyubiler, Memlukler zamanındaki yapı kitabelerinde sıklıkla rastlanılan ayet metinleriyle benzeşen uygulamalardır.¹⁸ Bunların en dikkat çekici yönü el-Akmer Camii, Salih Talayi' b. Ruzzik Camii, Salih Necmeddin Eyyub Medresesi, Sultan Kalavun Medrese, Türbe ve Maristan Kompleksi, Berkuk Medresesi, Muhibbiddin Ebu Tayyip Camii, 'Idvi Camii ile Hüsrev Paşa Sebil-Küttabı gibi Fatimi, Eyyubi, Memluk ve Osmanlı yapılarının duvarlarında kuşaklar halinde verilen kitabelerle olan benzerlikleridir. Bu durum Mısır'da bu tarz uygulamaların gelenekselleştiğini göstermektedir.

Abdullah Zühdi'nin imzasını taşıyan kitabe örnekleri form bakımından, aynı hattatın Medine'deki Mescid-i Nebevi'de Sultan Abdülmecid zamanında yazdığı Celî Sülüs yazı kuşaklarıyla benzerlik sergilemektedir. Bâbu's-Selâm'dan başlayarak Baki Kapısı'na kadar uzanan kible duvarının iç kısmı 'Selamlama Yolu' olarak bilinmektedir ve buraya bakan güney duvarın iç yüzü Abdullah Zühdi Efendi'nin hat örnekleriyle süslenmiştir. Dört kuşak hâlinde istiflenmiş olan hatlardan üstteki üçü, Kur'an-ı Kerim'in muhtelif

17 M. Akkuş, "Kahire'deki Osmanlı Dönemi Eserlerinde Türkçe Manzum Kitabeler" Vakıflar Dergisi, S. XXII, Ankara, 1991, s. 383-419.

18 Dina Mahmoud Hamdi Montasser, Monumental Quranic Inscriptions on Cairene Religious Monuments (Kahire Amerikan Üniversitesi Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Basılmamış Master Tezi), Kahire, 2000, Muhtelif sayfalar.

surelerinden ayetler ihtiva ederken, sonuncusu ise yüz bir pano hâlinde Hz. Peygamber'in iki yüz bir ismi ile aralarında salavatı şerifeler içermektedir. 40 cm. genişliğindeki üstten birinci hat kuşağı, taş üzerine oyma –işleme usulü ile yazılan ve Bakara suresinin 185. Ayetinin bir bölümü ile 186. Ayetin tamamı, Fussilet suresinin 42. Ayetinden sonraki kısmı, Hûd suresinin 73. Ayeti, Besmele, Bakara suresinin 124-129. Ayetleri, Besmele, Âl-i İmran suresinin 35-44. Ayet-i kerimleri, Salavat- Şerife, Besmele, Nisa suresinin 64 ve 65. Ayetleri ile Haşr suresinin 7. Ayetinin bir cüzünü içeren hat kuşağı, yeşil renkle boyanmış bir zemine sahiptir ve yazıların üzeri de altın varakla yaldızlanmıştır. Ahşap zemin üzerine oyma tekniği ile yazılmış ve altın varakla yaldızlanmış kırmızı zeminli ikinci kuşakta da, Besmele ile Kur'an-ı Kerim'in muhtelif surelerinden ayetlere yer verildiği görülmektedir. Taş üzerine kabartma tekniğinde yeşil zemin üzerine altın varakla yaldızlanmış harflerle oluşturulan üçüncü kuşak, Besmele ile çeşitli ayetleri müteakiben başından sonuna kadar Fetih suresini içermektedir. Bu kuşağın sonunda "Temîm-i Dârî soyundan Harem-i Şerif kâtibi Abdullah Zühdi'ye peygamberimizin şefaatinin lütfeyle, ey Rabbimiz" şeklinde hattatın imzası yer almaktadır. En alt satırda ise 40 x 25 cm. ebatlarındaki 101 panoda kırmızı zemin üzerine altın varakla yazılmış Hz. Peygamber'in isimleri ile onların aralarında 20 cm. çapındaki daireler içerisine 'Sallallâhu Aleyhi ve Sellem' şeklinde salavat-ı şerifeler istiflenmiştir (Resim 25).

Aynı şekilde Mısır'ın başkenti Kahire'deki Selahaddin Meydanı'nda yer alan ve Hidiv İsmail Paşa'nın annesi Hoşyar Hanım'ın emriyle 1869 yılında yapımına başlanan, ancak 1911 yılında tamamlanabilen Rufai Camii'ndeki yazılarda da Abdullah Zühdi'nin imzasına rastlanmaktadır. Buradaki renkli kuşaklarda Kur'an-ı Kerim'den muhtelif ayetlerin istiflendiği görülmektedir¹⁹ (Resim 26).

Sonuç olarak Kahire'de yer alan Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi'nde Mısır hattatı Abdullah Zühdi Bey'in imzasını taşıyan yazıtlar, bir taraftan Türk medeniyeti ve kültürünün yetiştirdiği sanat erbabı bir hattatı, diğer taraftan da özellikle manzum şeklindeki kitabeler dolayısıyla Naili adıyla bir Osmanlı şairini tanıma imkânı sunan tarihi birer belge niteliği taşırlar. Yukarıda sıralanan bütün bu değerlendirmeler ışığında Ümmü Abbas Paşa Sebili ve Mektebi'ni Abdullah Zühdi Bey'in hat eserlerini sergilediği bir sergi yapısı olarak da yorumlamak mümkündür. Dolayısıyla Kosova'daki bu toplantıda takdim edilen ve kısa ve özlü bilgiler içeren bu incelemeyle Osmanlı medeniyeti ve kültürü ile Türk Dili ve Edebiyatı alanına da yeni katkılar sunulmuş olmaktadır.

19 Hasan Abdulvahhab, Târîhu'l-Mesâcidi'l-Eseriyyeti Fî'l-Kâhirati, Kahire, 1993, s. 364; Ahmet Ali Bayhan, Mısır'da Osmanlı Devri Mimarisi (YYÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997, s. 135.

Resim 1- Mısır Hattatı Abdullah Zühdi Bey

Resim 2- Ümmü Abbas Paşa Sebil-Kütüphanesi (II. Abdülhamid Arşivi'nden)

Resim 3- Güneydoğu Cephesi

Resim 4- Doğu Uçtaki Küçük Sebil

Resim 5- Güneybatı Cephesi

Resim 6- Batı Uçtaki Küçük Sebil

Resim 7- Sebil-Küttabın Güney Köşeden Görünüşü

Resim 8- Köşedeki Sebilin Görünüşü

Resim 9- Sebil Cephesinden Detay Görünüm

Resim 10- Sebil Cephesinden Ayrıntı

Resim 11- Sebil Saçağından Ayrıntı

Resim 12- Sebil Girişindeki Kitabe

Resim 13- Küttab Girişindeki Kitabe

Resim 14- Kitabe Kuşaklarının Başlangıcı

Resim 15- Kitabe Kuşaklarının Başlangıcından Görünüm

Resim 16- Kitabe Kuşaklarının Baş Tarfından Görünüşü

Resim 17- Üst Kuşağın Sebil Cephesindeki Dönüşü

Resim 18- Alt Kuşaktan Detay

Resim 19- Kitabelerden Ayrıntı

Resim 20- Alt Kitabe Kuşağındaki Ayetin Son Bölümü

Resim 21- Alt Kuşağın Ketebe Kısmı

Resim 22- Ketebe Kısmının Devamı

Resim 23- Alttaki Kuşanın Sonu ve Hattat İmzası

Resim 24- Yapım Kitabesindeki İmza Kısmı

Resim 25- Abdullah Zühdi'nin Mescid-i Nebevi'deki Hat Örnekleri

Resim 26- Kahire'deki Rifa'i Camii'nin İç Görünüşü